

ÉGTÁJ

SZEKERES LÁSZLÓ

RENDAHAGYÓ JELENTÉS A TOPOLYAI ÁSATÁSOKRÓL

Ma reggel nem a legalkalmasabb időpontot választottuk ki az indulásra.

Augusztus negyedik hétfője, háromnegyed hat. A szemaforoknál torlódások. Hosszú kocsisorok állnak füstölgő, berzenkedő, még be nem melegedett motorral. Mindenki pontos szeretne lenni a munkahelyén, de hazulról mégis a legtöbben az utolsó pillanatban indulnak el.

Végre zöld fény: az autók dörögve, mérgesen rándulnak, bőgve köpködik a kékes gázt. Mi is nekilendülünk, sokatmondó tekintettel méregetve egy szabálytalankodó, tolakodó autóbuszsofórt. Azután, nagy nehezen mégis kijutunk a városból, a sándori bekötőúton is túl vagyunk már, kiint haladunk a nyílegyenes úton, az egykori Péterváradi úton, amely a XVIII. században keletkezett. Ma E 5-ösnek nevezik.

Nyugodtabban vezethetek, gondolkodhatok is közben, fészkelődök. A kormánykerék apró jobbra-balra mozgatásával tartom egyenesben négykerekű hű bajtársam, a már kopott, de kitartó vörös Škodát. Sokszor utaztunk már Szabadkáról Topolyára, jól ismerjük az út majdnem minden rögét, zugát, a megszokott nyolcvanassal gurulunk. Útitársam is van, fiatal régész kollégám, Péter ül mellettem. Újságot olvas, a sportrovatba mélyedt s csak néha közöl egy-egy érdekesebb hírt; az idén folyamatosan jó téma a Spartacus...

Hétfő van. Fut az autó, fut az idő, hat óra körül jár és a búzatarlók, kukoricaiföldek fölül erősen a szemünkbe villog a reggeli nap. Fél hétkor Topolyán szeretnénk lenni, a vágóhídnál, ahol harmadik hete folytatunk régészeti ásatásokat. Harmadik (negyedik, ötödik... tizedik) hete vagyok részben vagy teljesen a munkálatok előkészítésével elfoglalva. A terepmunkák kezdete óta pedig minden időmet az ásatás foglalja el. (Így érezheti magát a filmrendező, amikor beindította várva várt filmjének forgatását.) Haza csak vasárnaponként szaladok pihenés ürügyén, s akkor intézem el a hét folyamán felgyülemlt ügyeket. Hétfőnként azután vissza. Bele a mély gödörbe, 1200—1500 éves avar vagy szarmata sírokba, mint a vájár az aknába. Csak mi régészek nem úgy fohászkodunk, mint a bányászok: jó szerencse helyett inkább azt kívánjuk, bár jó, száraz maradna az idő az elkövetkező hét folyamán is! Milyen jó lenne.

Figyelem a motor zúgását (állítani kellene a gyújtáson és az olajcsere is esedékes már). Egészen felmelegedett, szépen fut, mintha jövőre nem is lenne már iskolaköteles, nem töltené be hetedik életévét. Kezd a forgalom élénkülni. Egymás után érnek utol és robognak el mellettünk a pirostáblás hivatalos kocsik. Szembe alig jön jármű, elvélve egy-egy szekér, vagy pótkocsis traktor. Átgondolhatom az elmúlt napok alatt felmerült problémákat.

Lesznek ma is újabb munkára jelentkezők? Az állandó munkások közül vajon hányan fognak ma hiányozni? Kik vannak mára bejelentve a látogatók közül? A héten esedékes László Gyula professzor érkezése is. Mit csináljunk a 18-as sírral, amelyik egy betoncsatorna alá nyúlik? Kiássuk, nem szakad le majd a rengeteg föld? Találunk-e ezen a héten bolygatatlan sírokat, s ha igen, hányat? Ilyesmi kergetőznek a fejemben.

Közben áthaladunk Nagyfényen. Nagy ívben, rázós úton kerüljük ki a rövid sűvegű templomot, majd ismét sima az út, egy nagy, zuhogó bolgár teherautót előzünk. Péter már nem olvas, de nem is szól. Nyilván újból valamilyen »gépesítési« problémán töri a fejét. Könnyíteni, gyorsítani szeretné az ásást. Ő is. Tulajdonképpen mind a ketten dolgozunk már, pedig oda sem értünk a munkahelyünkre.

A közhiedelem szerint a régészek kiválasztanak egy megfelelő helyet, valahová kivonulnak, elkezdenek ásni és úgy szedik ki a földből az értékes leleteket, mint más a burgonyát. Voila! Pedig mennyire tévednek, közel sem olyan egyszerű, könnyű munka az ásás, — inkább kimerítő. Vannak irigylésre méltó izgalmas pillanatok, váratlan fordulatok a régészkedés során. Új felfedezéseket tenni, figyelni, jegyezni rengeteg időt igénylő feladat. A mellett az ásás megszervezése, lebonyolítása közben rengeteg problémával kell megküzdeni. Élmények, örömök, kétségek és kiábrándulások váltakoznak néha villámgyorsan a régész szívében. Móra Ferenc jegyezte meg egy ízben, úgy tűnik, egy Csókán, ásás közben írt levelében, hogy ahány nagy temetőt felás, annyi regénytervét ássa el. Az ő munkabírásáról pedig legendák szólnak. Regényt írni sohasem akartam, nem is arról jutott eszembe Móra, tény azonban, hogy azt a munkát, amelyről a nagyközönség hírt kap, híreket hall, a tulajdonképpeni feltárást, megszámlálhatatlan mellékes tennivaló kíséri és hetekig tartó előkészítés előzi meg. Nem tudom, miért, a munkának ezt a kezdő részét kedvelem mindig a legkevésbé. Pedig érdekes feladat. »Ahány ház, annyi szokás« alapján igen érdekes tapasztalatokat lehet összegyűjteni. Nagy vonásokban, például, már az első lépések megtétele közben le lehet mérni egy-egy közösség kulturális pulzusát, segítőkészségét, megértését az áldozatokat követelő elvont kérdések iránt. Úgy szólván az első pillanattól kezdve meg vannak a pártolók, feltűnnek a közönyösök és természetesen a munka, a kutatómunka ellenzői is. Bátorító, hogy ez utóbbiak nyíltan igen ritkán lépnek fel...

Afféné...! Hirtelen kell fékezniem, mert egy fekete Citroën váratlanul bukkan fel a velem szemben haladó tehergépkocsi mögül — teljesen szabálytalanul. Kís híján összekoccanunk. Azután újból rálépek a gázpedálra és ránézek Péterre.

— Fantasztikus — jegyzi meg lakonikusan.

Elhagyott százéves iskola mellett haladunk. Nyugati irányban a tárló felett ellátni a Bácsér, a Krivaja völgyéig. Külátszanak belőle az öreg nyárfák koronái. Sík, növénytelen tábla húzódik odáig. Egy részén

a tarlót felperzselték, ami hihetetlenül vigasztalan képet nyújt. A tájárjárás, török dúlás korát juttatja eszembe.

Nem lehetett dús vegetációja ennek a területnek a középkorban sem, amikor a távoli völgy szélén még állt a kis, téglából épített templomocská (az idén tavasszal találtam meg a helyét) a körötte elszórtan fekvő zsellérházakkal. Abban az időben, amikor a különböző okiratokban Nagy Fenyérnek (gyér növényzetű területnek) volt feltüntetve. Lehet, hogy a balra, a tőlünk keletre elterülő földeket, Csantavért is Fenyérnek, Csont-fenyérnek nevezték?! Nehezen felfogható veszteség, hogy a török hódoltság alatt a településekkel együtt elpusztultak a családi levéltárak és hivatalos irattárak is, majdnem egy szálig. Oriási veszteség. Nem vagyok történész, de mint régész kutatóim során gyakran érzem hiányát olyan forrásoknak, amelyek segítségével legalább megközelítő pontossággal lehetne rekonstruálni egy meghatározott terület térszíni alakját. Még külföldi, középkori utazók leírásai között sem remélhetünk adatokat, mert a »nemzetközi« főút akkor a Duna vonalát követve haladt és kötötte össze a keletet nyugattal és északkal. Micsoda segítséget jelentene történeti kérdések megoldásakor, mondjuk, ha ismernénk, hogy tájaink az egyes korszakokban milyen jellegűek voltak, milyen vegetáció volt rajtuk túlsúlyban, merre húzódtak a szántóföldek, merre voltak a vízjárta területek, hol voltak a halastavak, milyen volt a vadállomány vagy mondjuk az éghajlat stb. Csupa izgalmas, izgató kérdés. A Bácsér völgye és környéke az avar korban nagyon jelentős legelőterület lehetett, ennélfogva megtelepedésre is felettébb alkalmas térség. Ez kétségtelen, ezt ma már tudjuk. De ettől meddig terjedhetett annak a nagycsaládnak (vagy a törzsszervezet más alapegységének) fennhatósága, amelynek a tagjait a topolyai Bánkertben temették el, akiknek a földi maradványait az idén nyáron kutatjuk nagy odaadással...

Néhány mondat erejéig Péterrel társalgunk, az előbbi Citroénról folyik a szó, azután újból gondolatainkba merülünk.

Mostanában a szokottnál is többet izgat a kérdés, hogy milyen lehetett a Bácsér és a Csikér völgye és ezek környéke éppen 1400 évvel ezelőtt, amikor az avarok első hullámai megjelentek ezen a tájon és kivették a hatalmat a hunok egyik örökösének, a gepidáknak a kezéből. Melyek voltak azok a külső tényezők, amelyek megtelepedésre készítették az említett törzsrészt, egy láthatóan előkelő csoportot, amely a Bácsér és a Mészék völgyében csordogáló erecske közé ékelődő hosszúkás emelkedőt választotta magának temetkezéshelyül. A Krivaja bő vize, amely a sűrű növényzet között (bizonyára voltak rekesztések is) csak nehezen találva lefolyást helyenként tetemesre duzzadhatott, egész tavakat alkothatott? A messze terjedő legelők és a völgy két oldalán elterülő hatalmas sík táblák, jó tavaszi legelőt nyújtó puszták a mai Topolyától és Bajsától fel Moravicáig, vagy Hegyestől Gunarasig meg Csantavérig? Vagy valami más?

Az is meglehet, hogy egy adott pillanatban valamiféle »nemzetgyűlésen« határozták meg az egyes avar nemzettestek és az avarokat kísérő népcsoportok, néptörödékek letelepedési helyét. Hogy ilyesmi is előfordulhatott, elég csak arra a honfoglalás kori hagyományunkra gondolni, amely Szerhez, a mai Pusztaszerhez fűződik.

Merre voltak a legközelebbi erdők és mekkorák voltak azok? — töprengek tovább a problémán. Ha itt nálunk nem voltak, akkor hon-

nan szerezték be az ittlakók azt a kevés fát, amelyre feltétlenül szükségük volt (a jurtok vázához, kocsikészítéshez — kétkerekű kordéik voltak —, kevészámú bútorkhoz, az ijgyártáshoz stb.), a Tisza vagy a Duna mellékéről. Micsoda fantasztikus, meglepő kép tárulna elénk, ha valamilyen csoda folytán vissza juthatnánk azokba az időkbe. Hajlamosak vagyunk ugyanis arra (még szakemberek is), hogy az egykori eseményeket a mostani körülményekbe, keretekbe vetítsük bele. Erről a bibliai jelenetek ama középkori ábrázolásai jutnak eszembe, amelyeken a szereplők nem korabeli palesztinai és római, hanem középkori gúnyába vannak bűjtatva. A *Képes krónika* miniatúráin megjelenő nomádok sem a tényleges viseletüknek megfelelő öltözékekben vannak, hanem páncélruhákban díszlegnek. Anakronizmus. A szerzetes művész a körülötte látottak alapján ábrázolt. A tudomány területén azonban nem szabad ilyen hibába esni. Fel kell kutatni és alkalmazni kell más tudományágak eredményeit — ha vannak ilyen eredmények. (Azt hiszem, kulturális színvonalunk szempontjából nagyon lényeges, hogy van-e, vagy hogy mennyi ilyen eredmény van szellemi életünk tárházában elraktározva. Az adott pillanat állapota jellemző lehet társadalmi és tudományos életünk fejlődésének mértékére.)

Néhány pár perc múlva Kisbelgrádba érünk. A faluszélen leveszem a gázt és hatvanassal hajtok. Általában itt szoktak horgonyt vetni a közlekedési rendőrök és ellenőrizni a járművek sebességét. Ezúttal nem voltak ott, elmeséltem viszont Péternek egy jó történetet — azon mulattunk egy darabig.

Már majdnem a zobnaticai méntelepnel vagyunk, és mielőtt elérjük az akácost, csak egy pillantást vetünk a napban fürdő, meredek partoktól határolt, félszigetszerű fennsíkra, amely a telep mögött húzódó völgy nyugati oldalán emelkedik. Óskori, népvándorlaskori és középkori régészeti nyomokat találtunk rajta az idén tavasszal. Sok reményünk fűződik ehhez a lelőhelyhez — lehetséges, hogy egykor földvár volt. Nem messze ettől a helytől, kissé délebbre, a művésztelép közvetlen-közeliében azonban van egy sokkal »nevezetesebb«, az emberek számára sokkal vonzóbb, fantáziagyújtó létesítmény: egy alagútszerű pince, amelynek két bejárata van.

Természetesen legendák fűződnek hozzá.

Betyárok, kincsek, szorongattatások és sikeres menekülések. Érdekes, hogy egy mély folyosó milyen hosszú ideig, több évszázadig, s talán még tovább is, ébren képes tartani a közeli lakosság képzeletét. De csak a képzeletét, mert ezeknek a föld alatti alagutaknak (az osztrák-török háborúk idején készített katonai raktáraknak, vagy a telepítések idején [kiásott] élelmiszerraktáraknak) a kikutatására sikeresen eddig még — tudtommal — senki sem vállalkozott. Nem új dolog, hogy a síksági ember idegenkedik a föld alatti világtól.

De nemcsak alagutak gyűjtják fel a képzeletet. Közismerten más, néha történelmi események is nyomokat hagytak a titokzatosra érzékeny néplélekben, a terepen ezt sokszor tapasztaljuk.

Megszokott dolog, hogy amint valahol megindulnak a régészeti feltárások, elkezdődik a kíváncsiskodók és érdeklődők menete. Kérdések hangzanak el és szerény megjegyzések szállnak felénk, de a tarsolyokból előbb-utóbb előkerülnek a mondák, a históriák is. Sokmindenfélét lehet ilyenkor hallani. Külön esemény azonban, amikor a terepen jó előadókészségű, mesélős kedvű egyén tűnik fel. Sok unalmas szájtátót kánpótol ilyenkor, szívesen hallgatjuk. Egyébként is az

flyen mesélők nem egyszer kitűnő adatszolgáltatók is; esetenként általunk ismeretlen régészeti lelőhelyekről is tájékoztatnak.

Szabály, hogy mindenféle fellelhetők a különböző mesés kincsek-ről szóló históriák, hiedelmek, mesék. Vannak azok között helyre vagy tájra jellemzőek és vannak széltében ismert változatok. A Tisza vidékén például a legelterjedtebbek az Atilla temetése köré fonódó hiedelmek, a hármas koporsóról szóló mesék. Közép-Bácskában viszont a »kőkecskéről« mesélnek szívesen. Pár mondatba sűrítve a történetet, e szerint, egy meghatározott helyen (ahol ma sok tégl- és kötőrmelék lehet találni) egykor egy nagy kőkecske állt, amelynek a belsejében töménytelen kincs volt felhalmozva. Történt azután egyszer — szól a mese —, hogy évtizedekkel ezelőtt megjelent néhány férfi az illető kecskénél. Ezek a férfiak Törökországból érkeztek és egy magukkal hozott kulccsal felnyitották azt a titkos ajtót, amely a kecske belsejébe vezetett, kiszedték a tömérdek kincset és magukkal vitték.

Mind a két említett területen egyaránt előfordul a lidérccláng jelezte kincsek, vagy föld alatti folyosók üregeiben elrejtett kincsek meséje is. Ezek a históriák mind nagyon mélyen gyökereznek a köztudatban. Egyikük-másikuk nagyon távoli időkben fogant. Van viszont olyan is amelyik meglepően újkeletű. Ki hinné például, hogy az egyik legismertebb (az Atilla sírjáról szóló) a legfiatalabb monda, és hogy alig idősebb száz évnél. Akármilyen ősinek tűnik is, és bár rendelkezik minden, a mondákra jellemző forma feltétellel, a múlt század dereka táján, szinte a napjainkban terjedt el a köztudatban! A kőkecske meséje, bár bizonyítani nem tudnám, sokkal régebbi.

Elterjedtségét szerintem azzal lehet magyarázni (nemcsak Topolya környékén mesélik), hogy bizonyos mértékben felvilágosítást látszik nyújtani azokra a régi templomromokra nézve, amelyek az Alföldön mindenféle oly nagy számban találhatóak.

Az említett mondák hordozói, terjesztői többnyire szemmel láthatólag hisznek meséjük igazában és sok évi gyakorlatom közben rájöttem, hogy keveseknél lehet ésszerű magyarázattal érvelve azt állítani, hogy a mondákban csak annyira lehet bízni, amennyiben azoknak a magja valamilyen valós történeten alapszik, szó szerint azonban őket ma már nem lehet értelmezni. És hogy mi régészek nem kincseket keresünk, hanem régen letűnt emberi társadalmak történetét, életformáit kutatjuk. Észrevettem már, hogy olykor figyelnek is rám, többször azonban azt hiszik, hogy nem mondok igazat, vagy magam sem hiszem azt, amit mondok. Megeghet, hogy egyszerűen nem szeretük, ha a tárgyllagos tudomány nevében rombolom illúzióikat. Hiszen olyan szép dolog hinni a kincsekben és abban, hogy egyszer temérdek pénzre, értékekre bukkanhatunk...

Az óra mutatója közel jár már nagyon a fél héthez, lent szaladunk a völgyben, Topolya főutcáján. Perceken belül kint leszünk a vágóhídnál és kezdjük a munkát. Kubikosaink és a fiúk mind ott vannak már, a szerszámok még egy halomban pihennek. A munkát eredetileg kint kezdtük a szövetkezet földjén, de a múlt hét óta bent dolgozunk a vágóhid udvarán, mert erre felé terjed a temető. Hosszú, imitt-amott kiszélesedő árkok húzódnak észak-déli irányban. A kiszélesítések ott vannak, ahol sírok jelentkeztek és az eredeti árkokon túl nyúlnak. Meglehetősen sűrűn jönnek elő a sírok, a déli lejtőn egy nagyobb szelvényben egyszerre kilencet bontunk. Kiosztom a feladatokot és kezdődik a munka. Hét órára mindenkinek belemelegszik, a nap is mindinkább fűt, serényen »termel« mindenki.

Hogyan is kerültünk ide? Mikor is határoztuk el, hogy ezen a helyen fogunk ásni?

Régen, pontosan 15 évvel ezelőtt, 1958-ban inaskoromban kezdődött a mostani topolyai történet. A vágóhid mai helyén a szövetkezet munkásai sílógödröket ástak, miközben sírokat találtak. Összeszedtek egypár lelettörmelékkel, íj- és tegezveretet, meg két épen maradt emberi koponyát és beküldték Szabadkára a múzeumba. Éppen abban az évben voltam katoná, s a próbaásatás csak a következő évben, 1959-ben következhetett; tudni szerettem volna, hogy pontosan milyen temetőt fedeztek fel. Eredmény: a bánykenti magaslaton egy helyben két különböző korú, egy szarmata és egy avar kori temető helyezkedik el egymásba olvadva. Mindjárt nyilvánvaló volt, hogy tudományos szempontból fontos lelőhely került a múzeum nyilvántartásába, és hogy érdemes lenne megásatni. Csak honnan lehetne pénzt szerezni rá? Fogas kérdés, tudtam, egyhamar nem is igen oldható meg. Jégre kell a temető ügyét egy időre tenni, várni kell türelmesen. Ki tudja meddig?!

Régebben, egy emberöltővel ezelőtt, még 1911-ben befejezte Gubicza Kálmán a kishegyési avar temetők feltárását. Első volt ezen a területen, és hogy mennyire úttörő munkát végzett, abból is látszik, hogy azóta Vajdaság területén összesen csak négy helyen ástak avar kori cintermeket. Nagyon keveset ahhoz képest, hogy milyen sok fontos részlet vár ezen a területen is tisztázásra a népvándorlás korának idejéből. Időközben Magyarországon és Szlovákiában rengeteget ástak. Olyannyit, hogy a mi kutatásunk fehér foltjai szegyenpírt festenek arcunkra. A körülmények a két háború között kritikán aluliak voltak. A felszabadulás után javulás állt ugyan be, nagy volt az igyekezet, de a tudományos munka csak dőcögve indult el, nem volt elég pénz. Az ötvenes évek végén a Szabadkai Városi Múzeum éppen csak vegetált. Összesen két képzett szakembere volt, inkább csak dísznek, mintsem komoly kutatási program megvalósítására. 1959-ben Topolya fellendülőben van (színház, művésztelep, iskolahálózat, ipari létesítmények), de még csak lassan veti le magáról a korábbi kisváros örökségeit. Pénzről, segélyről, ásatásról még nem lehetett szó, azonkívül alig egy éve volt diploma a kezemben, nem is vettek volna komolyan, ha anyagi segílyt kérek, meg... nem is kértem.

A dolog több mint egy évtizedig feküdt.

1971 tavaszán azután újból jelentkeztek az ősök. Ismét úgy, ahogyan ők szokták: szótlánul, titokzatosan. (Mondanivalójukat csak azoknak közlik, akiknek a füle finomabb kulturális rezgésekre is érzékeny.)

Telefonhívást kaptam Topolyáról. Szilvka László barátom jelentkezett, rögtön megismertem a hangját.

— Gyere ki! A napokban, a vágóhid építése során több sírt találtak. Allítólag leletek is voltak bennük. Edények. A dolog sürgős, mert folyik a munka, tovább ásnak.

Taplót dugott a fülembe. Másnap már kint is vagyok Lacival Topolya déli szélén. A helyszín ugyanaz, mint 12 évvel ezelőtt, az elem táruól kép azonban egészen más. Régész szemével nézve sokkal szomorúbb. Ismét ástak a Bánykertben és ismét sírokat leltek. Ezúttal azonban nem sílógödröket, hanem hosszan futó épületalapokat befogadó árkokat nyitottak. Az árokrendszer, mint egy hatalmas pókháló terült el a magaslaton, sok helyen átszelve az ősök évszázados nyugvóhelyeit. Tízével, vagdosták őket ketté. Sokfelé virítanak embercsontok a friss földkupacokon (ezek már mind elvesztek a tudomány számára!).

— Voltak-e leletek? Láttak-e olyan csontokat, amelyeket zöldre festettek a mellettük levő bronzok?

Az egyik ásós embert vallatom imígyen, aki a legközelebb volt a csontokhoz.

— Csak néhány köcsögöt találtunk, kettőt vagy hármat. Elvitte őket a munkavezető.

— Miért nem értesítették rögtön a múzeumot, akkor, amikor az első csontvázakat megtalálták?

— Szóltunk mi a munkavezetőnek. Talán telefonált is be Szabadkára, vagy hová. Össze is gyűjtöttünk egy csomó koponyát, itt voltak az árok szélén, de nem jött értük senki. Azóta meg elhanyagódtak. Biztosan mind törökök voltak.

A megszokott kérdések és a jól ismert válaszok. Valaki elkéymeskedte a dolgot.

Feldúlt sírok fekszenek előttünk. Az árkokban az alapok már benne terpeszkednek és néhol már ki is tekingetnek a kidobált föld púpjai mögül. Összeszorul a szívem, ha elgondolom, hogy mennyi adatot semmisítették meg itt a kubikosok ásói és mi minden lehet még az alapok által körülhatárolt területen. Mind a jövőendő épület alá fog kerülni. Mit lehet itt tenni?

Fájdalom, nem sokat. A földmunkákat, igaz, a törvény értelmében egy időre megállíthatnánk, de hiába, mincs pénzünk arra, hogy az építkezésre kijelölt területet átkutassuk. Szlivkával tárgyalunk és egyetértünk abban, hogy a munka megállítása nem hozna annyi hasznot, amekkora kárt okoznának azzal, hogy ha most, amikor a munka teljes lendülettel folyik, akadékoskodnék. A helyzet azonban bánt, nehéz belenyugodni: esetelem előtte a veszteség nagyságát, a pusztulásra ítélt adatok értékét, bár jól tudom, hogy ő is érzi a helyzet komolyságát. Talán ha korábban értesültünk volna a munkálatok kezdetéről akkor sok mindent megmenthettünk volna. Mindamellett, hangoztatom, úgy vélem, mincs minden veszve, mert az a magaslat, amely a nemzetközi úttól halad nyugati irányban a Bácsérig (mintegy 600 m hosszan), szerintem még nagyon sok sírt rejtget. Itt fenn sokat tönkretettek már, de arrább maradt talán még elég. Az lenne hiba, ha azokat is sorsukra hagynánk. Azoknak a feltárását viszont az én múzeumi Péter-filléreimből nem bírom elvégezni. Segítségre lenne szükség.

Száraz, szeles, napos április délelőtt volt — emlékszem jól. Ideoda mászkáltunk, hol szürke, hol sárga porban toporogtunk, vigasztalanul szemléltük a terepet, és megoldáson törtük a fejünket. Laci, szokásos mozdulatával, szórakozottan igazgatta bal keze két ujjával hájának egy egyébként szófogadó fürtjét. Állandóan ugyanazt. Egyszer csak, minttha valamit menet közben alakítana ki, arról kezdett beszélni, hogy talán van lehetőség arra, hogy az ásatásokra a topolyai község teremtsen elő pénzt. Megörültem. Elsősorban azért, mert tőle származott a már javaslatáért ötlet, habár akkor még nem voltam egészen meggyőződve terve kivihetőségében. Jólesett a remény kis sugara is, mégis szomorúan motoroztam haza Szabadkára aznap délután.

Pedig tamáskodásom alaptalan volt, mert megszavazták a kért összeget. Igaz, mire minden procedúrát befejeztünk, ősz lett és az ásatást a következő évre kellett halasztani.

1972 nem volt szerencsés évem: kéztöréssel kezdődött, lábtöréssel folytatódott és még jó, hogy a fokozásra nem nyílt alkalmam. Amikor

a legtöbbet kellett volna az ásátás szervezésén dolgoznom, csak félórásckákat biceghettem bot segítségével. Aggódtam a topolyai pénz miatt, de ha a községi emberekben korábban megvolt a jóakarát, akkor most nem hiányzott a megértés: meghosszabbították a szerződést.

Eljött végre 1973 nyara is. Május, június — előkészítés, szaladgálás. Majdnem mindennap Topolyán vagyok, nyúvóm a Skodát. Két helyen vagyok legtöbbet, a községházán és a Topolya és Környéke szerkesztőségében. Két legfontosabb támogatóm főhadiszállásán. Szlivka utasít, tájékoztat, egyengeti ügyes-bajos dolgaim megoldása előtt az utat. Szabó Jóska önzetlenül vállal feladatokat magára, telefonálgat, címekeket jár velem keresgélni, hogy a vendégkollégákat könnyebben helyezhessem el és jobb ellátást biztosíthassak nekik.

Megvan már az ásátás fedőneve is: »BT/73« (Báctopolya, 1973). Lassacskán mozgásba hoztuk a gépezetet. Ellenállást sehol sem érzetem kimondottan, habár a szövetkezettel elég lassan értettük meg egymást. A hereföld egy részének feláldozásáról volt szó, ahol a kutatást szándékomban volt elkezdeni. Idővel azonban teljesen tisztáztunk mindent, az együttműködés példás lett. Szlivka Lacival is már csak az előttünk álló ásátásról, a kutatás esélyeiről beszélgetünk, valahányszor találkozunk. A szokásos többi téma, az ornitológia és az apró művészpletykák teljesen kiszorultak társalgásunkból.

Sokféle beállítottságú és vérmérsékletű régész működik a földgolyón. Egyik ezt, a másik azt tartja fontosnak, döntőnek. Én például sohasem tartottam mellékesnek, hogy az ásátás mindig új ismerősökkel ajándékoz meg, új barátságok megkötésére ad alkalmat és régebbi barátságokat fűzhet szorosabbra. Egy jó ásátás kitűnő reklám lehet a régészet számára.) Mindezek a körülmények, ha közvetve is, a munkálatok menetéhez, az ásátás történetéhez tartoznak. Egy-egy ásátás teljes sikeréhez nem egy esetben az őszinte, tettekre kész emberek járultak hozzá a leghatékonyabban. Egyáltalán, sok minden függ attól, hogy munka közben milyen munkatársak veszik körül a kutatót.

A topolyaiak 1973 nyarán szinte versengeni látszottak abban, hogy ki fog többet tenni az ásátás érdekében. Ha póteszközök kelletek az ásátás folytatására — megkaptuk; ha sátorra vagy egyéb felszerelésre volt szükségünk — nem vártattak meg bennünket; amikor a kiasott árkokat kellett gépi erővel betemetettni — az adott ígéretet, ha némi késéssel is, de beváltották. Egyáltalán, minden akciónk mögött állt valaki, álltak valakik. Az volt az érzésünk, hogy minden topolyai, vagy legalábbis a topolyaiak nagyobb része (a környékbelleket is beleértve), baráti figyelemmel kísérte az ásátást, és hogy azt egy kissé magáénak is tekintette. Hogyan is lehetne megmagyarázni az olyan egyszerű embernek az elhatározását, aki a zsebéből egy maroknyi leletet, adatokat jelentő régi pénzeket szed elő és a következő szavakkal adja át: »Ezeket itt a közelben, a környéken találtam. Nálam elkallódnak, elveszhetnek, hát inkább maguk őrizzék őket a múzeumban a jövő nemzedékek számára!« És ajándékához semmiféle feltéltelt nem szab. Szokatlan dolog. Vagy miképpen kellene értelmezni azt, amikor egy kétkézi munkás saját keze erejét ajánlja fel (ingyen!) csak azért, hogy cselekvő része lehessen az ásátásnak? Éppen azért fel sem sorolhatom, talán fel sem tudnám sorolni mindazokat, akiknek valamiért hálával tartozunk. Ebből a lajstromból nem hagyhatnám ki saját fizetett munkásaink egy részét sem.

Igen, így vált 73 nyarán Topolya, az egykori kis zsellérfalu átmenetileg az észak-bácsi régi régészet fellegvárává.

Itt ülök sátrunk előtt a hereföld szélén és szokásos naplójegyzeteimet készítem. Csak a legszükségesebbeket jegyzem ma be, röviden, mert estig rengeteg munka vár még rám, egyebek között több sírt is »tisztába kell tenni«, alaposan dokumentálni kell. Azonkívül újabb látogatókat is várunk, és a sajtó emberei is itt vannak. Szinte mindennapos vendégek, velük kell beszélgetnem. Többnyire az eddigi és a várható eredményekről szoktunk csevegni, de a beszélgetéseket általában azzal szoktam zárni, hogy folytatni kell a feltárásokat!

Ebben benne van az, hogy nagyon meg vagyok elégedve azzal, amit elértünk, de benne van valami szubjektív is ezenkívül, ami nemcsak nálam van meg, hanem magában hordozza minden vérbeli kutató, bármilyen területen dolgozik is. Hiszen végeredményben ő is csak ember, még ha lépten-nyomon igyekszik is örökké kiegyensúlyozott, tartózkodó, tárgyilagos tudós maradni.

A régész fejében ásatás közben számtalan gondolat fordul meg. Minden egyes feltárt sír, minden kis megfigyelt részlet, amelynek mondanivalója lehet, apró tárgyacska, elszíneződés a talajban — kiegészítheti eddigi ismereteit. Ellenben olyan problémákat is támaszthat, amelyeken azután törheti a fejét. Kutathat az irodalomban, kérdézősködhet, levelezhet, izzadhat. Mégis örül az új adatoknak. Olyan ez, egy hasonlattal élve, mint amikor a hegymászó a völgyből sóvárogva néz fel az előtte tornyosuló hegytömegre és azt kívánja, hogy mielőbb fenn lehessen a csúcson, mert azt reméli, hogy akkor jobban fog mindent látni. Végül, hosszú, fáradságos út, küszködés után eléri célját és fenn van a csúcson. Körülnéz és ha akkor a kilátás gyönyörködtető képe nem nyűgözi túlságosan le, be kell látnia, hogy korábbi reménye nem valósult meg maradéktalanul. Igaz, többet lát, de ahogy körülhordozza a tekintetét, olyan távlatok nyílnak meg előtte, amelyeknek felfogása egy helyben állva nem lehetséges; újabb csúcsok megmászására van szükség. Vagyis, átfordítva most már a szót a tudomány nyelvére, a régészeti feltárások közben a felfedezés »magaslatairól« az emberi élet megnyilvánulásainak beláthatatlanul bonyolult tarka változatait, emelkedőinek és völgyeinek kombinációit láthatjuk hol ragyogó napsütésben, hol pedig sejtelmes, alig áttetsző ködben.

Csak pirinyót kell a felmerülő problematikába belemélyedni és máris megoldásra váró feladatok tömkelegében találjuk magunkat. Olyan tömkelegben, ahol a logikus magyarázatok néha véres verejték árán kovácsolhatók össze, s még akkor is megtörténhet, hogy azok nem kielégítőek — újabb és újabb adatokra van szükség.

És az adatokkal hogyan boldogulunk?

Gyakran előfordul, hogy önmagunkkal vívunk harcot. Adáz küzdelmet folytatunk olyan céllal, hogy a részletek egy képbe való pázszítgatása során ne hagyjuk magunkat elragadtatni vonzó, de felszínes, tudománytalan megoldásokkal. Hogy amennyire tölünk telik, mindig megmaradjunk tisztán látó és józanul ítélő bírók. Akkor is, amikor megfigyeléseket végzünk, és akkor is, amikor környezetünknek, egyszerű kíváncsiszkodóknak vagy komoly érdeklődőknek tolmácsolunk.

Végül is az apránként összeszedetetett adatokat, így vagy úgy, összefogó képpé kell formálni. Olyan egésszé, olyan gépezetté, amelyben a számtalan fogaskerék, a sok adat, a lehető legideálisabb módon illeszkedik egymáshoz. És nemcsak illeszkedik, hanem a kerekek mozgásba hozva akadozás, erőltetés nélkül is működnek. Olyan szép és olyan nehéz feladat ezt elérni.

A BT/73 esetében mi még nem vagyunk ennél a fázisnál. Közél sem. Sok port le kell még majd nyelni, rengeteg földet meg kell majd mozgatni, míg véglegesítjük eredményeinket. Eddigi gyűjtésünk és megfigyeléseink sok szép, színes mozaikkockája azonban már szép számban fekszik itt előttünk. Van, köztük mindenféle, egyszerű is nagyszerű is. Erdemes egyikét-másikat ezúttal közelebről is megvizsgálni.

Most már könnyebb a dolgom, hiszen a terepen a munkát már csaknem fél éve befejeztük, a leleteket az értékes dokumentációval együtt betakarítottuk, és kényelmesen, az irodában tanulmányozzuk az eredményeket.

A tavalyi nekilendüléskor összesen 74 sirt sikerült feltárni, amelyeknek legnagyobb részét még a népvándorlás korában feldúlták. Mindezek ellenére számos értékes régészeti leletet találtunk. Olyan darabok is előfordulnak közöttük, amelyek ritkaságszámba mennek nemcsak nálunk Vajdaságban, hanem szerte az országban is.

Immár teljes biztonsággal mondhatjuk, hogy a vágóhíd építése során megbolygatott, igen nagyméretű (a sírok száma több százra, talán négy-öt százra tehető) a Közép-Dunamedence és Bácska történetének sorsdöntő szakaszában, az első évezred közepén keletkezett.

Legelőször ezen a helyen szarmaták temetkeztek a III—IV. század folyamán. Utánuk pedig az avarok voltak azok, akik elegendő indokot találtak arra, hogy éppen itt adják vissza a természetnek földi maradványaikat. Maga az a tény, hogy a többé-kevésbé rendetlen sorokba tömörülő sírok úgy helyezkednek el, hogy a korábban itt nyugalomra helyezett szarmaták közé a jelek szerint minden zökkenő nélkül illeszkedtek bele a később érkező avarok sírjai, már magában véve is fontos megfigyelés. Nem biztos, de kellő bizonyítékok birtokában fontos következtetések leszűrésére vezethet.

Az itteni szarmaták annak az iráni származású népcsoportnak voltak a tagjai, amelyik időszámításunk harmadik évtizedében, tehát az első század elején és utána feltehetően még két hullámban telepedett át a mai Ukrajnából a Duna-Tisza közére és a Tiszántúlra. A szarmaták egy része megérte Atilla uralmát és minden valószínűség szerint túl is élte a hun birodalom bukását. Egyes csoportjaik tanúi lehettek a hunok örökébe lépő germán gepidák uralkodásának is, míg végül maguk között láthatták az úgyszintén keletről ideszakadt és a keleti nomádok minden jellegzetességét magukon viselő avarokat. Hogy a szarmaták találkozás az avarokkal milyen lehetett, azt pontosan senki sem tudná megmondani. Lehet azonban, hogy éppen a topoyai temető adhatna némi felvilágosítást ezzel a kérdéssel kapcsolatban.

Az avarok, akiknek a földi maradványai a bánkerti temető legnagyobb részét foglalják el, pontosan meghatározható időpontban tűntek fel a Kárpát-medencében és tájainkon. Tulajdonképpen a mindenható bizánci diplomácia beavatkozása folytán kerültek új hazájukba. A longobárdokkal szövetkezve (akik a Dunától nyugatra elterülő Pannóniában tanyáztak) 567-ben győzték le a gepidákat (az Alföldön, a Dunától keletre tartották kezükben a hatalmat). Történetük két határozottan kirajzolódó szakaszra osztható: koraira és késői szakaszra. Az első 567-től kb. 670-ig tartott és akkor ért véget, amikor újabb avar (?) tömegek tűntek fel (szintén keletről), amelyek átvették a korábbi államszervezetet, de talán még a korábbi honalapítók nevét is. A késői avarokor a IX. század első évtizedében ért véget, amikor

a frankok, de még inkább a belső viszályok megtörték hatalmukat. Ezek a népek és korszakok lényegében maradék nélkül fellelhetők a bánykerti temetőben.

Az eddigi munkálatok során legnagyobb részben a kora avar periódus temetőjének kerekén záródó magját tártuk fel. A keleti oldalon erre a részre törés nélkül csatlakozik a második avar periódusban keletkezett temetőrész, míg a szármata sírok az egész érintett területen laza rendben jelentkeznek. A kora és a késő avar periódus érintkezési vonalához éppen akkor értünk, amikor szeptemberben elfogyott a pénzünk. Hogy a két temetőrész összefüggésének különösen izgalmas kérdésére némi fényt deríthessünk, utólagos segílyt kértünk, amit a szükséges gyorsasággal meg is kaptunk. Miután megállapítottuk, hogy az adott helyen a régebbi temető csakugyan végét ér, és hogy a későbbi időszak sírjaihoz értünk, még indokoltabbá vált korábbi félelmünk azzal a tervvel kapcsolatban, hogy a vágóhid udvarának azt a részét, amelyen a szükséges további kutatásokat elvégezhetnénk, még a tél vagy a tavasz folyamán le fogják betonozni. Őriási kár lenne.

Az említett két temetőrész között, habár mindkét esetben avarokról (?) van szó, lényeges különbségek vannak. Elsősorban a mellékletek voltak mások az egyik és megint mások a másik részben. Például a korai részben nem találtunk kerámiái termékeket, ezzel szemben hét esetben tártunk fel olyan férfisírokat, amelyekben az egykor félelmetes avar íjak megmaradt csontrészeit találtuk meg. És ha már az íjaknál tartunk, közbevetőleg ide kívánczok az az adat is, hogy két sírban a korabeli íjgyártás olyan részletei voltak megfigyelhetők, amelyekre eddig még nem volt példa. A későbbi temetőrészben egyszerre megszaporodtak az agyagedények és — a gyermeksírok. Nagyon szembeötlő volt a két rész között a különbség abban a tekintetben is, hogy a régebbi sírok méreteikre nézve zömmel nagyobbak voltak és sokkalta mélyebbek is. Gondosabban voltak ki is ásva, oldalfalaik simábbak voltak, az érintkező síkok, a sarkok pedig pontosabban megmunkálva.

Nagyon izgalmas pillanatok voltak azok, amikor a 11-es sírt bontottuk. Már jókorán megállapítottuk, hogy az már alaposan meg volt bolygatva, következésképpen nem tartalmazhat érdekes adatokat vagy értékes leleteket. Normális ütemben folyt a munka mindaddig, amíg egyik munkatársunk a földből ki nem bogarászott egy gyönyörű, ametisztkövel ékesített aranyfülbevalót. Ezt követően mindenki minden idegszálával oda figyelt, hogy a felületesen dolgozó sírrablók még mit felejtettek benne az egykor gazdag mellékletekkel rendelkező sírban. A fülbevaló párját nem találtuk meg, ellenben a sír széléből előkerült egy nagyon szép, korai jellegű bronztűkör. Ehhez hasonlót egy bánáti (Idős) gepida sírban találtak pár évvel ezelőtt, s nincs kizárva, hogy ez a darab is az 567-ben legyőzött gepidáktól került avar tarsolyba mint hadizsákmány. A párját vesztett fülbevaló VI. századi bizánci munka.

Volt még egy sír, a 42-es, amelyik sok gondot, munkát, de izgalmat és örömet is hozott. Felváltva körülbelül tíz napig bajlódtunk vele. Szokatlanul nagy folt alakjában jelentkezett, és ez mindjárt elárulta, hogy nem közönséges sírral lesz dolgunk. Sajnálkozva állapítottuk közben azt is meg, hogy már kirabolták; szépen lehetett látni azt a sötétebb részt, amelyet a sírrablók ástak ki. Mégis abban reménykedtünk, hogy hagytak az utókor számára is valamit. Minél

mélyebb lett a sírgödör, annál inkább reménykedtünk. Amikor az addigi átlagot, a három métert is meghaladta, és amikor a beszakadás veszélye miatt már ki is kellett dúcolni az oldalait és a kidobandó földet már csak vödörök segítségével tudtuk kiszedni, kíváncsiságunk a tetőfokára hágott. 400 cm körül már félelem kerülgetett. Ha Péter volt lent, akkor miatta, ha pedig magam mentem le, a fölem tornyosuló föld miatt. Ezen a szinten azonban már megtaláltuk a »nagyaszszony« koponyáját és felső végtagjainak csonttöredékeit, ami azt jelentette, hogy a rablók mégsem voltak restek és lehatoltak kiszemelt zsákmányukig, meg azt is, hogy a sír alja nem lehet már távol. Úgy látszik azonban, hogy azok, akik sajnos megelőztek bennünket vagy 1300 évvel, nem tudták pontosan, hogy az ide helyezett idős nőt milyen ékszerekkel bocsátották utolsó útjára, mert nem forgatták fel az összes csontokat. Csak a medencétől és a csuklótól felfelé eső részeket bántották, mert, mint utóbb kitűnt, nem vitték mindent magukkal. Habár az is nagyon valószínű, hogy olyan gazdag zsákmányra tettek szert (fülbevalók, csatok, karperecek, nyaklánc stb.), hogy nem is nagyon igyekeztek abban a félelmetes mélységben oldalt ásni és épségüket kockáztatni. Amikor a tisztogatással az épen hagyott alsó részhez értünk, mindkét kéz gyűrűs ujján találtunk egy-egy aranygyűrűt, a bal kéz mellett pedig még egy bronztükröt is. De, fájdalom, a leletekből ez volt az egész. Volt azonban valami, ami némileg lekáprózt bennünket. Az érintetlen rész bontogatása közben vettük észre, hogy a sír szerkezete nem a szokásos. A megboldogultat rekordménységű sírba helyezték (a sír alját 410 cm mélyen állapítottuk meg!), előbb azonban alá egy keresztléccel összetákoltt deszkalapot tettek. Ezután egy olyan hosszúka koporsófedélszerű ládával fedték be, amelynek külső és belső fala is be volt valamivel vonva. Talán elefántcsonttal. A koporsó felett fektették keresztbe azokat a vastag deszkapallókat, amelyeknek a nyomai tökéletesen megmaradtak a talajvíztől jócskán nedves földben. A deszkalapok két, a sír hosszabb oldalai mentén párhuzamosan futó gerendán nyugodtak, ezek pedig négy függőlegesen álló és a sír négy sarka közelében gödröcskéibe állított, szabályosan kifaragott gerendákon feküdtek. Fényűző temetést rendeztek az aszszonyoknak az utódok, kétségtelen. Köztisztelőtlen álló, gazdag személy lehetett. A sír délkeleti felében remélt egyéb mellékletek elmaradtak, ellenben olyan szerencsésen megmaradt szövetlenyomatokat emeltünk ki a földből, amelyek értékes adatokat nyújtanak az avarok szövéstudományáról. Az elhunyt ruhájának díszes voltáról a sírban több helyen konstatált tenyérvnyi nagyságú, összegyűrődött vékony aranylemezek tanúskodtak. A »koporsófedélről« el kell mondani, hogy nem biztos, hogy az elefántcsonttal volt bevonva. Egyelőre csak mi tartjuk annak azt a harántosan hasadó és szétmáló fehér anyagot, amely az egykori deszkát közrefogja. Arról, hogy az anyag ténylegesen mi volt, csak a vegyelemzést végző szakember mondhat majd végleges véleményt. A 42-es sírral kapcsolatban lényeges azt is elmondani, hogy a vágóhíd udvarának sarkában volt, és azon túl feltehetően lenni kell még hasonló gazdagságú sírnak, síroknak. Lehetséges, hogy azt (vagy azok valamelyikét) nem bolygatták meg. Nagy szerencsénk lenne.

Reméljük, hogy a további feltárásoknak nem lesz akadálya, és hogy jelen beszámolómat hasonlóval fogom az év végén folytatni, amelyben további eredményekről, sőt végeredményekről is számot adhatok majd.